

Թեև Գաղղիացիք շատ դիւրամետ չեն գերմանական մտաց որեւիցէ ծնունդն գիրկնդիւստն ընդունելու, բայց Վոլափիւրին գալով՝ Թեւեւ "c'est une idée allemande, բոլորներ գտնուեցան, սակայն Փարիզ՝ Փորձետոր Բէրքհոֆֆ, որ քանի մ'երեւելի գաղղիացեաց հետ միանալով "Association française pour la propagation du Volapük, առաւարդ ընկերութիւն մը կազմած է՝ եւ վաճառականական բարձրագոյն դպրոցին մէջ (Ecole supérieure commerciale) իբր պարտաւորել նիւթ 19 ընթացքով դաստիարակութիւն տուած։ Աւելորդ է կարծած՝ իւրաքանչիւր քաղաքի մէջ Վոլափիւրին բրած յառաջդրութեան վրայ խօսել։ Այլապէս միայն կ'ընեմ, որ վերոյիշեալ Փորձետորին շարագրած գաղղ. գերկանութիւնն 8 անգամ, իսկ "Premiers éléments de Volapük, անուս տարրական գիրքն 45 անգամ տարւած է։ Փարիզ "Magazins du Printemps" խանութն, որ ըստ բաւականի ծանօթ է եւ յարեւելի, իւր զանաք բացած է իւր յաճախորդաց այս գեկուցմամբ՝ "Volapükon, այսինքն՝ Հոս Վոլափիւր ինչ ետեսի։

Առջէն փորձեր կ'ըլլան մեծ տերութեանց դպրոցաց մէջ ուսման պարտաւորել նիւթ ընելու, որով դիտուած վախճանք գիրաւ պիտի յաւոյն։ Օգոստոսին սկիզբները Վոլափիւրի կողմնակիցք Միւնիխ (Գաւիերա) ի ժողով գումարուեցան, որուն մէջ՝ Վոլափիւրի միութիւնը պահպանելու համար ձեւարան (Académie) մը հաստատուելու որոշումն եղաւ, որուն տեսուչ ընտրուեցաւ վերոյիշեալ Տ. Բէրքհոֆֆն եւ խորհրդական տրուեցան իրեն 20 ի չափ երեւելի Փորձետորներ։ Նաեւ ի միութեան տօր քան զոր նոր յառաջդրութիւններ կ'ընէ Վոլափիւրը։ Փեթէրապուրի՝ Ռոնդպերկեր անուն երկրաչափ մը՝ արանց եւ կանանց առանձնական դասեր կու տայ։ Վիեննա ցալսոր կը շարունակուին հրապարական դաստիարակութիւնները։ Վայքերական Համալսարանը նոր դաստիարակութիւն մը պիտի բացուի, որուն այնչափ բազմութիւն մասնակից եւ ունեկողի գրուեցաւ, որ ստիպուեցան երկրորդ ընթացքի (cours) համար ուրիշ ընդարձակագոյն տեղ մը որոշել։

Բայց երբ կարելի պիտի ըլլայ համաշխարհական ընել զՎոլափիւրը, երբ ըստնդակ մարդկութիւնն ուզէ իր նախնական վիճակը դառնալ, այսինքն ունենալ "Ք լեզու", այն ատեն ըստ հաւանութեան ամենայն ազգաց որ եւ իցէ քաղաք մը պիտի ժողովուի համաշխարհի ժողով մը, առ որ ամէն ազգ իբր իւր ներկայացուցիչը պիտի խաւրէ իւր երեւելի ուսումնականներն։ Տոն պիտի խորհին եւ միասն հաւանութեամբ պիտի հնարեն այն "Ք լեզուն", որուն աստղած արգէն յոյժած ու որդրկած է Վոլափիւրն, եւ զիւրաւ ընդունելի պիտի ըլլայ՝ իւր պարզութեամբ, գիւրտանելի ըլլալուն եւ աշխարհքիս ամէն ազգաց յարմարելուն։

4. Գ. Մ.

¹ Գտնանալով եթէ ինչ ինչ երկրորդական կէտեր (օր. ալ արտաբերութեան քանի մը գծով արտաբերութիւններն) աւելի պարզուին եւ գիւրացուին։

Գ Ր Ա Վ Ա Ն

ՊԵՏԱՌԻՐԻՆ ԸՈՑ ԼՐԿՐՈՒԹԻՒՆԸ
Ի ՍՎԶՐՈՆԷ ՄԻՆՆԵՐ ՄԵՐ ԺԱՄԵՆՈՎԸ
(Ըրոշմանախօսիս)

Բ. ԵՐԶԱՆ

1840ԷՆ ՄԻՆՆ 2 ԵՒ 1860:

Վրեթէ կէս դարու շրջան մը հասանք անցանք. նկատեցինք հայ լրագրութեան ծնունդն ու սերունդը։ Կրնանք այժմ դառնալ եւ մեր անցած ծամբան փորձառու աչքը դիտել։ Ցեւսանք մեծ շրջանի մէջ փոքր ձեռնարկութիւններ. փորձեր՝ որ տակաւին անուսուս ժողովրդեան մէջ արձագանգ չգտան։ Եւ այլազգ ալ կարելի չէր։ Վասն զի եթէ գրուու սկիզբներն զմեզ տանկեր եւ նկատենք հայ ազգին հոգեկան եւ նիւթական դիրքն ու վիճակը, կը գտնենք որ այն ատեն ազգն լրագրատել չէր կրնար ըլլալ։ Ուսումնականութիւնն յանձնուած բոլորովին ազգին եկեղեցական գասուն, թէ ճաճկաստան եւ թէ Ռուսաստան աւսումնարանը հազիւ նոր կեանք առած եւ սակաւաւոր թուով, կրօնական խռովութիւնք եւ կուրք ամէն միտք գրաւած, հաղորդակցութիւնն՝ լրագրութեան կենսական զօրութեան էական մասն, թէ ճաճկաստան փորձենէ, այս ամենայն չէր ներեր ազգի մը՝ լրագրութեան զբաղելու։

Ինչ էր անցեալ շրջանին նկարագիրը։ Թեթեւ մտագրութիւն մը կը տեսնէ որոշ՝ կրթնուած միւնեշն երեւոյթն որ կայ մեր հին գրականութեան մէջ։ Եկեղեցական դասն՝ ինչպէս մեր գրականութեան ի սկզբանէ վեր, հոս ալ ինքն է դարձեալ գլուխ եւ առաջնորդ, ինքն է հայ լրագրութեան կիւնք տուողն եւ առաջին տարին իր արքիւնը սնուցանողն ու աճեցնողը, Երկրորդ երեւոյթ մը՝ որ յաջորդ շրջաններու ընդդիմապառկերն է, այն է՝ որ կարծես այս հայերէն լրագիրներն Հայոց համար չեն. չեն գտնար ընդհանրապէս, որչափ եւ հետազոտես, ազգային ներքին կամ արտաքին կենաց նշմարմբ մը, ժամանակակից ազգային պատմութեան գէթ զոյղն արահետ մը, ազգային գրական կամ պատմական յիշատակարանաց փոքր յիշատակութիւն մը։ Երկրորդ երեւոյթն այն է՝ որ այս լրագրաց ձեռնարկուք ընդհանրապէս չէին ըմբռնած, ինչպէս ցալսոր սակաւք կ'ըմբռնեն, լրագրին տալ որոշ ուղղութիւն մը։

Այսպէս մեր լրագրութիւնն իւր առաջին դարուն առաջին կէտը տակաւին մանկութեան

տիւնը Հասակին մէջ անցուց, չցուցուց յառաջագիտութեան մեծ ծիգ մը՝ մանաւանդ թէ իւր տարբերութիւնները մէջ շատ անգամ ալ կասեցաւ, եւ մէջ ընդ մէջ նստել երկայնժամանակեայ լուծիւն տիրեց հայ լրագրական աշխարհին վրայ։ Սակայն 1840էն ետեւ կարծես մի անգամ ընդ միշտ արմնացաւ ազգիս լրագրական պիտոյից զգառումն, եւ պնտահետեւ իւրաքանչիւր տասնեկին նոր զօրութեամբ նոր նոր ձեռնարկութիւնք սկսան, մինչեւ կրնայ ըսուիլ՝ որ քիչ ժամանակի մէջ լրագրաց հեղեղ մը սակաւթիւ ազգի ողողեց։ Սակայն աւել որ այս հեղեղն թէեւ արագ սկսաւ աճիլ եւ ստուարանալ այլեւայլ մասնական առուակներու միահամուռ գումարմամբ, այլ եւ նովին արագութեամբ նուազեցաւ, եւ հազիւ քանի մը ծիւղ կրցաւ այն բազմութեան մէջէն ինք զինք հաստատուն պահել եւ տոկալ ընդ երկար։ —

Բ. Ըրջանին գուռը կը բանայ՝

Յ. ԱՐԶԱՆՈՍ ԱՐԱՐԱՅԵԱՆ

Երկնալուծութիւն, Զօրանձիւ, 1840—1886:

Խոյ, Ղոկիս Գ. Պաշտպանեմ:

Յպ. Ստեփանոս Պապօսեմց:

Եւանք հասանք լրագրոյ մը՝ որ իւր 45 ամեայ պատկառելի հասակին մէջ ազգին հին եւ նոր կենսէն տեսաւ, գործակից եւ տառիչ եղաւ ազգին արդի կենդանութեան եւ լուսաւորութեան, անասան ապրեցաւ բարեկամ եւ հակառակորդ լրագրաց հետ, քաջալերեց զանոնք եւ քաջալերեցաւ։ Սակայն եղծագործ ժամանակն որ ամենայն ինչ ոչնչացրնելու անպաղձ զօրութիւն ունի, չնայեց իրեն ալ. հարկ եղաւ որ Աջւլայ՝ Աբբաթեան ալ շատերուն պէս տեսնէ իւր վերջալոյսն՝ գրեթէ կէս դար հայ աշխարհը լուսաւորելէն ետեւ։

Զօրանիոյ տարալեզու լրագրութեան օրինակն արդէն 1830 էն յառաջ վառած էր ժամանակին հայ երիտասարդութիւնն՝ յատուկ ազգային լրագրոյ մը կենսէն ապու։ Բազմաքնները սասակացան, յորդորները բազմացան, եւ ահա տեղոյն երիտասարդներէն մին՝ Ղոկիս Գ. Պաշտպանեմ «ազգասէր բարեկամներէն բաւական քաջալերութիւն ընդունելով՝ ըստ ամենայն մասին», ինչպէս կ'ըսէ Աջւլայ՝ Աբբաթեանի Երիտասարդութիւնն, ձեռքը զարկաւ ամենայն հաստատութեամբ Զօրանիոյ սեպհական ազգային լրագրոյ՝ որ ստուգիւ յարմար եւ յարատեւ ձեռքի յանձնուած էր։ 1840 Օգոստ. 10ին շարաթ օրն Ստեփանոս Պապօսեմնի տպարանին

մէջ ծնաւ վերջապէս Ղ. Գ. Պաշտպանեմի մտաց ծնունդն՝ որուն անուն տրուեցաւ Արշալոյս Արշալոյս, Օրբէր Գաղաթիւն, Բաղաթիւն եւ Արեւիկա։ Ասոր գիրքն էր պիտմաւ սովորական քաղաքական լրագրաց գիրքն՝ եռիւնսն լրագրական միածալ թերթ մը (2 թուղթ), գիրք բաւական մեծ եւ խառն պլենայլ տեսակ գրերէ. եւ այս գիրքը պահեց մինչեւ վերջը. Գրին էր 120 զուրուշ, լեզուն՝ աշխարհաբար, թուղթն ու տպագրութիւնը բաւական մաքուր, Բովանդակութիւնը բնականապէս ի սկզբան անկատար կը համապատասխանէ վերնագրոյն։ Առաջին երկու տարիներն անանց որոշ կարգի մը՝ այլեւայլ տեղութեանց քաղաքական լրերը զատ զատ գլխոյ տակ կ'աւանդուէին, բայց աւելի կոտոր Պոլսոյ եւ Զօրանիոյ վրայ կը խօսուէր. առեւտրական լրեր միշտ կը տրուէր, իսկ բանաօրինական յօդուածներն շատ ցանցաւ եւ ցամաք էին։ 1842 Նոյեմբերէն ետեւ աւելի կանոնաւոր բաժանումներ դրուեցան, որ եւ 1850 էն ետքը դարձեալ առաջին ձեւին դարձաւ, թէպէտ նոյն նիւթերը կամ բովանդակութիւնը պահելով։

Աջւլայ՝ Աբբաթեանի այս կանոնաւոր բաժանումն էր՝ Ներքին լուրեր, Արտաքին լուրեր եւ Զուգահեռ լուրեր։ Ասոնց վրայ կ'աւելնար ամէն թուոյ մէջ՝ Արեւիկա լուրեր։ Առաջոյն տակ գիտէր ծարարորդ հրապարակագիրն բովանդակել Օսմանեան պետութեան քաղաքական լրերն, եւ ի մասնաւորի՝ իւրաքանչիւր գլխաւոր քաղաքացի լրերը կը հաղորդէր։ Երկրորդ գլուխը կը բովանդակէր Եւրոպայի գլխաւոր տէրութեանց քաղաքական անցքերն ու լրերը։ Երկրորդ գլուխը կը զբաղէր գլխաւորաբար Զօրանիոյ տեղական եւ այլ ազգային լրագիրներէ քաղեալ լրերով։ Իւրաքանչիւր թերթն ունէր ի սկզբանէ անտի գլուխ մը՝ առաջիններէն վարի կողմն Բաղաթիւն վերնագրով, որուն մէջ ուսումնական, բարոյական հաստատանքներ, վէպեր, պատմութիւններ նաեւ ազգային տեղագրութիւններ, ոտանաւորներ եւ ձառեր կը զետեղուէր։ Վերջին գլուխն Արեւիկայի տեղական իրաց գիւնը կը գնէր։ Այսպէս Աջւլայ՝ Աբբաթեան Զօրանիոյ Հայոց սեպհական լրագիրն էր եւ ընթերցողաց մեծամասնութեան տենչանաց լիովին կը համապատասխանէր։ Եւ իրից 1850ին, Օգոստ. 18ին, լրագրոյն Ժ. Գաղաթիւնին՝ Աջւլայ՝ Աբբաթեան անուն տակ դրուեցաւ Օրբէր Զօրանիոյ, եւ պնտահետեւ սկսաւ նախ Զօրանիոյ լրերն հաղորդել։ 1862 էն ետեւ ազգային նիւ-

թերևս Ագիւյն վերնագրոյն տակ կը զետեղուէր, որոնք ուրիշ բան չէին, թէ՛ ոչ ժամանակակից ազգային կրօնական եւ քաղաքական խնդիրներ:

Արշալույս Աբարաթեանի սկզբան երկշաբաթամբերէն էր. բայց խմբագիրն Յայտարարութեան մէջ արդէն խոստացած էր՝ քանի մ'ամսէն շաբաթական ընել իւր թերթին, եւ իրօք նոյն տարին (1840) Նոյեմբեր 20էն ետքը շաբաթամբերով եղաւ եւ հետզհետէ զարգանալով՝ այնչափ յառաջ գնաց՝ որ 1844 Մայիս 20ին ունեցաւ սեպհական տպարան՝ Տարաւ Արշալույս Աբարաթեան անուամբ, եւ հոն սկսաւ տպուիլ: Թաղող էր ամենայն ինչ. սակայն 1845ի (Յունիս 21) Զմիւռնիոյ մէջ Տրդէհը չնկայցեց Արշալույս Աբարաթեանի տպարանին, այրեց մոխիր դարձոց հայ ձեռքին սպ մէջ ձեռնարկութիւնը: Անոնք Պարզաբան ասկէ ալ չլուսահատեցաւ, եւ առանց ընդհատելու՝ նոր տպարան բանալով՝ սկսաւ դարձեալ շաբաթական, սակայն այնուհետեւ երկու շաբաթանգամ մը, եւ մնաց այնպէս մինչեւ վերջը:

Այսպէս այս յօրինուածով շարունակեցաւ Արշալույս Աբարաթեան անընդհատ — որ ազգային լրագրաց մէջ հազուագիւտ յատկութիւն մըն էր, — ժամանակին պահանջները յարմարիլ ջանալով: Իրեն սկզբունքը դրած էր՝ Հայրենասիրութիւն, Ուսմանասիրութիւն եւ Եղբայրասիրութիւն, զոր եւ գրեթէ ամէն տարեկան իր Տրագարական կը դաւանէր: Ղ. Պալազարեան թէ՛ եւ երկայն ժամանակ վարիչ էր Զմիւռնիոյ Մեսրոպեան վարժարանի եւ գահակնէց այլեւայլ ազգային ընկերութեանց, անփոյթ չէր եղած երբեք իւր թերթը կատարելագործելու, մինչեւ որ անգուցիւ մահը կորզեց բազմամեայ ծերունայն արդիւնաշատ կեանքը:

Իրմէ ետքն Արշալույս Աբարաթեան յանձնուեցաւ Թարգմանի Սրվաճեան գիտնական եւ համարձակագիր երեսասարդին՝ որ ոչինչ նուազ քան զիւր նախորդն ցուցուց իւր հաստատուն նկարագիրը, գրեց ու պաշտպանեց իւր կարծիքներն վերջին ազգային խնդրոց մէջ: Բայց աւաղ որ միշտ ստուգուած է հին լատին հնդեանկի մը խօսքն՝ թէ «Ամուսնութիւն եւ քննադատել զայն պիտի՝ որոց ականջք արագ են ի լսել եւ ձեռք հարն ի հարկանել: Լզրոց դժուարաւ առնուն յարն թշնամանս կրել»¹: «Առաւմարութիւնը 1886ին թէ՛ գաղտնից զԱրշալույս Աբարա-

թեան՝ թերթագրութեամբ հակառակորդաց, եւ թէ՛ բանտարկեց զմարագիրն, որուն անմղութիւնը թէ՛ եւ քիչ մ'ետեղ ճանցուեցաւ եւ արձակուեցաւ բանտէ: Բայց Արշալույս Աբարաթեան չկրցաւ վերստին հրատարակուիլ, հիւանդոտ խմբագիրն ալ 1887 Մարտ 1ին կնքեց իւր մահհանացուն:

Մենք զԱրշալույս Աբարաթեան ամենայն իրաւամբք հիմն վրինք պատմութեանս Բ. Շրջանին. վասն զի ճշմարիտ արշալայն էր հայ լրագրութեան: Իրմէ յառաջ երեւցած հայ լրագիրներն իւրեւ աստղ գիշերոյ իրենց տկար լուսովն, կարճատեւ կենքեր լոկ զարդ մըն էին հայ ազգին, եւ Արշալույս Աբարաթեանի ծագման ժամանակ արդէն նսեմացած էին եւ մեկնած լրագրութեան հորիզոնէն: Ի ծագել Արշալույս Աբարաթեան՝ նոր կեանք կը սկսի. թէ՛ եւ ի սկզբան աստղ իմն կը լուսաւորէր հայ աշխարհն, սակայն ի սուղ ժամանակի պայծառացաւ հետզհետէ, եւ շուրջին իւր բազմամիւլ թղթանցաց՝ որ ամենայն համար կրանօք կ'ուղղէին իրեն տեղական լրեր, կրցաւ ի ձեռնաստանէ մինչեւ յԱստրիտ ցրուել ազգայիններն իրարու հաղորդել: Ճենաստանի Գանդոն քաղաքէն՝ ուր երբեմն հայ վաճառատուք կային եւ ցարդ կան, շնորհաստանի, Պարսկաստանի, Ռուսաստանի, Վրաստանի, Հայաստանի, Ծաղկաստանի, Եգիպտոսի, Իտալիոյ, Գաղղիոյ եւ Աստրիոյ քաղաքներէն բազմամիւլ թղթակցութիւնը¹ ցրուած կան Արշալույս Աբարաթեանի 45ամեայ կենացը մէջ: Առաւել քան զամենայն շնորհապաշտ գաղթականութիւնէն ունեցած բազմամիւլ թղթակցութիւնըն (— միշտ գրաբար —) որ 1855—1872 տարիներու մէջ են, անգին գանձ են շնորհապաշտ գաղթականութեան պատմութեան՝ որ ցայսօր միջին է մնացած: Մարդ այս անյաբ ցանկութեամբ՝ բայց ցաւով կը կարգայ հոն շնորհապաշտ մտաւոր եւ նիւթական յառաջգիւղութեան հետ (մինչեւ իւրաքանչիւր հայ վաճառական կ'ունենայ շատ նաւեր) նաեւ ներքին անընդհատ երկպառակութիւններն, որ եւ վերջապէս պատճառ եղած են պայտուսութեամբ անկանութեամբ: Արշալույս Աբարաթեան եղաւ քաջալիւր բազմամիւլ լրագրաց Զմիւռնիոյ, որը շքեղ հրախաղուց պէս մի զմիոյ կնի հայ հորիզոնին վրայ կը բարձրանային եւ վաղ կամ անագան նսեմացած կ'իրնային, մինչդեռ ինքն նոյնի պայծառութեամբ կը դիտէր անոնց ծագումն ու շինուիմ, եւ կը քայլերէր ինք զինք: Զարածուած էր ամէն կողմ, Եւրոպացոց առջեւ իսկ յարգ

¹ Inconsluti in eos mittitur censura, quorum, ut longae sunt ad audiendum aures, ita graves ad ferendum manus. Potentes aegre se tangi sibiunt impune.

¹ Այս թղթակցութեանց մեծադրն մասն գիտնական եւ պատմական արժէք ունի:

ունէր, մինչեւ ի լայնցիկ Պորճաւսի տպարանն լցաւ տեսած Խոսակցութեանն-բառգրքին Ցանեւորդ տպագրութեան մէջ կը կարգանք դեռ 1855ին, որ «Արշալոյս» Արքեպիսկոպոսի մեծ եւ շատ տարածեալ թերթի մըն է, 1: Հայ գաղթականութեան ամէն երկիրներէն ունէր բազմամիկ բաժանորդ, եւ նոյն իսկ Օսմանեան պետութենէն ժամանակ մը նպաստի կ'ընդունէր:

Արշալոյս Արքեպիսկոպոսի բաժանակալութեան պէն մասերն որ աղբային գիտութեան կը հային, կը գնէնք հոս. նոյնը պիտի ընենք նաեւ այլ լրագրաց ըստ կարգին: Վասն զի այսպիսի կարեւոր տեղեկութիւնք կը կորստան լրագրաց մէջ:

Բանասիրական յորդոր, ու մեր ազգի մայր դպրատուններուն վրայ ծանօթութիւն. Արշալոյս, 1840, թ. 3: Հայապաշտի իշխանազուն Վրաստանու. 1841, թ. 32: Համառոտ տեղեկութիւն Հայոց ազգին սկզբնաւորութեան վրայ, 1842, 71:

Ծանօթութիւն լիպակովսի Հայոց վրայ, 1842, 72: Տ. Գով. Գործերէն թիւ քահանային լ'Արմենիա ըստ աւելատորութեան վրայով, 1842, 107—158: Սկիւնաց երկրին վրայ, 1843, 124, 126, 136, 139: Դիտողութիւնք Հայոց լեզուին վրայ, 1843, 180, 181:

Պ. Ալեքսանդր Ռաֆայէլ Ղարաման, 1843, 142: Բոլոճ. Տատեան, վառ գրաստի, 1844, 174, 175: Համառոտ նկարագիր վարդաբ Լատուճապ. Հայրապետին Դերեսի, 1844, 201:

Հրովարտակէ ինչ Ռուսաց կայսեր առ Ներսէս Կաթողիկոս, 1844, 207:

Կանոնք Մարտիրոսական ծննդանին Հայոց որ ի Կաթողիկոս, 1844, 208—210:

Օրինակ կտակի Բարսեղի, կամ Մարտիրոսի որդի Մանգի Համազանցուն, 1847, 276, 277:

Հայկական հին դրամ արժեթի արդարեւ արշալոյս Արտաւազգայ Վ. Արշակունչի, 1851, 386:

Աշխարհաբար լեզու, 1852, 413, 414: Թուղթ Ալեքսանդր Կաթողիկոսի առ Կղեմէ Պապ, (2 հազար Նոր-Ջուղայ) 1857, 554:

Ամտերգամբ Հայոց Եկեղեցին, 1860, 632: Կանոնագրութիւնք Վատկոսի եւ Գարութիւնեան Ոստանարանին Բաթմակայ, 1861, 662:

Դատաւորանագիրք (Միտիմարայ Գողթ), 1862, 688: Թուղթ Փիլիպպոս Կաթողիկոսի առ Իննովի. Ժ., 1863, 690:

2 հազարք ինչ Նոր-Ջուղայի, 1862, 691: Վիպագրութիւն Եպիփանոսաց Ամենափրկեան վանան Նոր Ջուղայու, 1865, 758:

Վասն յերկուս գիրս առ ի Հերթայեցուն պատմութեան բաժանելոյ, 1867, 811:

Պատմութիւն վարուց Միքայէլի Նալբանդեանց, 1867, 819:

2 հազարք ինչ, 1868, 845: Դաւանք թղթոյն վրայ, 1869, 863:

Որչափ ալ Արշալոյս Արքեպիսկոպոս ազգիս կրօնական մէկ մասին դրօշին կը զինուորէր եւ անոր դատը կը պաշտպանէր կրօնական խնդրոց մէջ՝ երբեմն նաեւ խնդրելով հակառակորդ կողմը եւ անպատեհ հատուածներու մօտ շնորհելով,

սակայն համեմատութեամբ այլ հայ լրագրաց ժամանակին՝ յայսմ մասին բաւական հանգուր-

ժողն էր եւ դիտէր լրագրական քաղաքավարութիւն, եւ ընդհանրապէս անկողմնակալութեամբ ժամանակակից լրագրաց ծնունդը կը ծանուցանէր ուրախութեամբ, եւ մահճը՝ ցաւով:

Արշալոյս Արքեպիսկոպոսի վերիվայր կը պահանջէ հայ լրագրաց անդամիկն ըլլալու իրաւունքն. զոր անշուշտ մեր ընկերցողն չի շնորհէր իրեն: Սակայն կան ուրիշ յատկութիւններ՝ զոր պարական ենք տալ: Հայ լրագրաց մէջն Արշալոյս Արքեպիսկոպոս կը սկսի առաջին անգամ ազգային ամենօրեայ դիպաց, հայ ժողովրդեան կենաց մօտենալ եւ ազգին առտնին եւ արտաքին կենաց ծածկը մերկայանալ. իրմով այս կէտն այնպէս զարգացաւ հայ լրագրաց մէջ, որ հետզհետեւ ամէն խմբագրական զօրութիւն յիշեն ձգեց: Եւ ստուգիւ Արշալոյս Արքեպիսկոպոս ազգին հին ու նոր կենանք անընդհատ նկատելու մի միակ հայեթիւն է: Դանտոցմուր (annonces), որ այս օրս եւրոպական լրագրաց մէջ մեծ նշանակութիւն առած են՝ եւ մերքով տակաւին անշնչանակ մնացած, Արշալոյս Արքեպիսկոպոսի էջերուն մէջ նախ կը սկսին երեւալ: Չլուրք նաեւ Արշալոյս Արքեպիսկոպոսի լեզուին պարզութիւնն ու կրկնութիւնը:

Մեր լրագրական Արշալոյսն աչքէ կորուսած ժամանակ չենք կրնար անցնիլ առանց ապահովելու զՁմիւռնիացի Հայոց որ Արշալոյս Արքեպիսկոպոս իրենք նախինքն գրասիրութեան պատկառելի յիշատակ մը պիտի մնայ միշտ: Սակայն եւրամի թէ նոյն գրասիրութեան ոգին անփոյթ ջուրար պոսթը ընդհանրապէս ազգային ուսումնականութեան հետ նաեւ այս լրագրական նախապատիւ առաւելութեանը կործանելուն: Կը յորդորենք ուրեմն Ձմիւռնից գրասիր դասն որ ի բաց թողլով մարդկային սրեւէ տեսութիւն ջանայ յարուցանել վերստին զԱրշալոյս Արքեպիսկոպոսի փրկելի հաւ մը, եւ անոր նոր կենացն առաւել զգոյշ եւ ինքն ընկալաց մը տայ, (ինչպէս կը յանձնէր Ղ. Պալազգարեան երբ լրագրոյ մը գաղարման բովն կամ ծննդեան աւետիքը կու տար) եւ շառնու յանձն որ այլք գրաւեն զպատիւ երիցութեան ի մէջ հայ լրագրաց:

(Հորհուրդներ)

Վ. Գ. Գ.

¹ Conversations-Lexikon, Leipzig, F. A. Brookhaus, 1855, ի բառն Zeitungen.

² Յայսմ մասին մերքէն որ ուզած ենք հայ լրագրական պատմութիւնը փոր ինչ հետաքրքրել, լսա՛մ եւ լսա՛մ ծնորհակալութիւն պարտական ենք իրեն: Այնպիսի լրագրաց մոլուկն որ այլ ամենայն տեղեկութիւնք, որ ուրիշ տեղ հնչէր, ժամկէտ լին թողուի, հոս Արշալոյս Արքեպիսկոպոսի մէջ կը յիշատակենք բաւական անշնչանակութեամբ:

³ Գաղափար մը տալու համար յիշենք հոս զամբիկային Պատմութիւն, որ մանուշակ զննելու մէջ այնպէս յառաջացած է, մինչեւ Թաթարոս Զանուցանց կը իջուի: Սակայն ամէն տարի ծնունդեանց համար 200,000 տողար որ է 300,000 փորին ծախք կ'ընէ: